

Etkinlikler - Voyvoda Caddesi Toplantıları 2003-2004

XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Başkent miydi?

Tülay Artan

Osmanlı sarayının Edirne'ye taşınması genellikle 17. yüzyılın ikinci yarısında saltanat sürmüş olan IV. Mehmed'in çılgın av tutkusuyla özdeşleştirilir ve devlet işlerinden elini çekmek zorunda kalan ya da bunlara ilgi göstermeyen bu padişahın bir tercihi olarak kabul edilir. Dönemin birincil kaynaklarında, IV. Mehmed'in 1648-1687 arasındaki uzun saltanatına belli aralıklarla görgü tanıklığı etmiş yazarlar ve daha sonra bunlara dayalı aktarımlarda padişahın İstanbul'u terk etmesi Köprülü Mehmed Paşa'nın bir inisiyatifi olarak görülür.

IV. Mehmed, 1648'de, altı yaşını henüz bitirmişken, İstanbul için çok şiddetli sıkıntılar olduğu bir dönemde tahta geçer. Sekiz yılda on dört sadrazam değiştikten sonra nihayet, o sırada seksenine merdiven dayamış olan Köprülü Mehmed Paşa çeşitli tavsiyelerle ve çok ciddi bir karşı taraftar kitlesinin reaksiyonlarıyla birlikte görev başına gelir; ondan sonraki beş yıl içinde her şey değişir.

Birincil kaynaklar sarayın Edirne'ye 1656 yılında taşınmasını tamamen Köprülü Mehmed Paşa'nın bir inisiyatifi olarak görürler. İkinci bir nokta da 1656 yılında Venediklilerin Çanakkale Boğazı'nın girişinde Limni ve Bozcaada'yı ele geçirmeleri ve İstanbul'un şiddetli bir zaptedilme korkusu yaşamasıdır. Naima bunlara üçüncü bir nokta ekler: İstanbul sarayının masrafları o kadar fazladır ki, bu, bir tasarruf kaygısıdır; masrafları kısmak için saray Edirne'ye taşınmıştır.

Köprülü Mehmed Paşa yaşından beklenmeyecek bir enerjiyle, beş yıl, IV. Mehmed Edirne'deyken sürekli seferdedir; Anadolu'daki isyanları bastırır. Ölüren de oğlu Fazıl Ahmed Paşa'yı yerine bırakır. Köprülü Mehmed Paşa'nın sadrazamlığı sırasında IV. Mehmed her yıl İstanbul'a gidip gelir. Fazıl Ahmed Paşa'nın sadrazam olmasıyla birlikte IV. Mehmed'in İstanbul'a gelişi artık çok nadirdir; ya annesinin tamamlattığı Yeni Cami'nin açılışı, ya İstanbul'da o sırada sık sık gerçekleşen kundaklanmalar, depremler -gerçekten bir felaketler çağıdır- ya da sembolik olarak seferlere katılmak nedeniyle şehre gelir; ancak, geldiğinde saraya uğramaz. Bu, 1687'de tahttan indirilmesine kadar sürer ve yerine geçen kardeşleri II. Süleyman ile II. Ahmed ve büyük bir endişeyle sıranın kendisine gelmesini bekleyen büyük oğlu II. Mustafa da Edirne'de tahta çıkarlar. Son iki padişahın tahta çıkma törenleri dahi Edirne'de yapılır. 1481 sonrasında, İstanbul'un fethinden, başkent olmasından sonra şehre yerleşmiş olan saray, bütün saltanat törenlerini tekrar Edirne'ye adapte eder; bu tam bir, geleneğin yeniden keşfedilmesi, icat edilmesi durumudur.

IV. Mehmed her ne kadar kırk yılı aşkın bir süre Edirne'de yaşamışsa da aslında kendini böyle bir durum içinde bulmuş bir padişahtır, bu bir bilinçli seçim değildir. Oğlu II. Mustafa ise 1695'te tahta geçtiğinde gayet bilinçli olarak Edirne'yi başkent yapmayı düşünür; ancak bu niyetleri ancak tahta kalabildiği 8 yıl için geçerlidir, nitekim Edirne Vakası diye anılan 1703 isyanıyla tahttan indirilir ve kardeşi III. Ahmed ancak bir daha asla Edirne'ye dönmeyeceği sözünü vererek tahta geçirilir. Neredeyse yanında muhafızlarla İstanbul'a getirilen III Ahmed, sadece bir kez, bir antlaşma için Edirne'ye gider.

Edirne Osmanlı fütuhatının Güneydoğu Avrupa'ya sarkmasıyla hükümdar malı olur. Bizans'ın başkentinin fethinden ve sarayın İstanbul'a yerleşmesinden sonra Edirne'nin yönetimi bir sancakbeyine verilmaz. Batıya yönelik seferlerin başlangıç noktası olan Edirne İstanbul'dan yönetilmeye devam eder.

17. yüzyılın bir kırılma noktası olduğunu görülür. I. Ahmed 1603-1617 yılları arasındaki dönemde hiç sefer çıkmaz. Külliyeleri gaza malıyla yaptırmak şart olmasına ve sefere çıkmadığı için gaza malı olmamasına rağmen, engellemeleri göz ardı edip Ahmediyeye Külliyesi'ni yaptırır. Boğaz'daki birçok kasrın inşasıyla da uğraşır.

I. Ahmed saltanatı sırasında o zamana kadar görülmemiş şekilde, Bursa ve Gelibolu'ya gidip ecdad mezarlarını ziyaret eder. II. Osman ve IV. Murat da bu ziyaretleri gerçekleştirirler. II. Osman bunu yaparken bir taraftan da başkenti Bursa'ya taşımak niyetinde olduğunu saklamaz. Sonunda bu niyetleri onun tahttan indirilip öldürülmesine neden olur. IV. Murat da Bursa'da olduğu sırada, İstanbul'da bazı entrikaların sürmekte olduğunu söyleyen annesi tarafından aceleyle çağrılır ve ziyaretini yarıda keserek geri döner.

Osmanlı padişahları 16. yüzyılın ikinci yarısında askeri ve politik başarısının doruğundaki imparatorluğu bir miras, babadan kalma bir hak, bir ailenin hükümdarlığı olarak görmeye başlamışlardır. 17. yüzyılın ikinci yarısında ise İstanbul dışında bir yönetim merkezi arayışları ve meşruiyet arayışları arasında bir örtüşme söz konusudur. Meşruiyet arayışının hanedanın sürekliliği vurgusuyla sürdürülmesinde giderek elle tutulur hale gelen 17. yüzyıl krizinin çeşitli zorlamalarını bulmak mümkündür.

16. yüzyılda, imparatorluğun politik ve askeri başarısının doruğunda olunan dönemde, tarihi yarımadanın tepelerini taçlandıran külliyeleer, bizzat sarayın kendisinde gizli semboller, yani mimarlık aracılığıyla verilen mesajlar ya da askeri ve politik başarıları simgeleyen şahnameler, kralların kitapları denilen minyatürlü yazmalar, gene hanedanın gücünü vurgulayan silsilenameler, padişah portreleri önemli göstergelerdir.

IV. Mehmed döneminde 17. yüzyılın ilk yarısında yaşanan tüm kriz göz önünde bulundurulursa, 1650'lere geldiğinde askeri başarı yoktur. İstanbul kaynamaktadır. Artık ne mimari sembollere, ne silsilenamelere, ne şahnamelere yer vardır. Bir meşruiyet arayışına girmiş olan IV. Mehmed Edirne'ye götürüldükten sonra, beklenmedik biçimde askeri başarılar art arda gelir. Saray Edirne'ye sürgün gitmiştir bir anlamda. Ancak, bir şans ya da Köprülü'nün despotik yönetimi askeri başarıların önünü açar. Çocuk padişah birdenbire gazi unvanı alır. Bu unvan meşruiyetin çok önemli göstergelerinden biridir. Bu unvanın arkasında akıl, bilgi, hayır hasenat, askeri anlamda başarı gibi unsurlar olmalıdır. IV. Mehmed gazilik için gerekli bu hasletlerle kendini süsleyememiştir, ama o zamana kadar (17. yüzyılın ilk yarısının sultanlarını ayırırsak) Osmanlı sultanlarının kendilerini kolaylıkla bezedikleri bu imgerin dışında yeni meşruiyet sembolleri arayışına girer. Bu tür göstergelerden söz ediyorsak, bunların Edirne'de de mekâna yansımış olmalarını bekleyebiliriz.

İstanbul saltanatın gücü, ihtişamı sembolleriyle bezeliyse, 46 yıl sarayın bütün fonksiyonlarıyla yerleşmiş olduğu Edirne'de de bu sembollerin bulunması gerektiği düşünülebilir, ancak böyle örnekler bulunmamaktadır. Edirne sarayının yanmasından dolayı, bu tür örneklerin İstanbul'a gelemediği, korunmamış olduğu düşünülebilir.

IV. Mehmed Edirne'de geçirdiği yıllarda muazzam bir iç sıkıntısı yaşamakta, sanki bu sıkıntısıyla baş edebilmek için her gün kurt tilki yaban domuzu, tavşan, kuş avına çıkmaktadır. Edirne sarayının sıcak odalarında dinlenen, minyatürlü yazmalarla hoş vakit geçirilen bir ortam resmedilmemektedir.

Edirne küçük bir taşra şehridir, ama saray bütün işlevleriyle buradadır. Osmanlılar sefere giderken bütün bürokrasiyi alıp götürmektedir. Abdurrahman Abdi Paşa'nın vakayinamesinde Edirne'den sürekli olarak "rikat-ı hümayun" olarak söz edilir. "Rikat" üzenği anlamındadır ve Osmanlı kullanımında "at üzerindeki sultan" anlamına gelir. Kimi zaman da sadece saray olarak tarif edilmektedir. Diğer taraftan, "bilad-ı selase" olarak tanımlanan Bursa, Edirne ve İstanbul'dan söz edildiğinde, dönemin kaynakları üç başkentli bilinçli olarak kullanırlar. Evliya Çelebi Edirne'yi anlattığı bölümde "taht-ı sani" tanımını kullanır. Burada şehir İstanbul'dan sonra değil, Bursa'dan sonra ikinci taht olduğu kastedilir. Bir iki sayfa sonra ise "taht-ı salis" olarak anar. İznik'in birinci başkent varsayıldığını Evliya'nın yazdıklarından çıkarmak çok kolaydır-. Burada fiziksel değil, kronolojik bir vurgu vardır. 17. yüzyıl birincil kaynaklarının hepsinde Edirne'den "payitaht-ı kadim", yani eski başkent olarak söz edilir; "darü'l-saltanat, tahtgâh-ı saltanat" yalnızca İstanbul için kullanılır. Ayrım çok açıktır; 50 yıl boyunca Osmanlı'nın kafasında hiçbir kuşku yoktur: İstanbul başkent, Edirne saraydır ya da bir şehirdir.

Bir ölçüde karakterize etmeye çalıştığım IV. Mehmed, vakayinameye göre dini törenler (cuma selamlıkları, bayram...), saltanat törenleri (tahta çıkma etrafında birçok tören, bir önceki sultanın cenazesi, cülus töreni, sünnet, düğün...), askeri törenler (sefere çıkış ve zaferle dönüş) gibi saray törenleriyle ilgili değildir. Vakayinamedeki cuma günlerini takip ettiğimizde, 1663'ten 1682'ye kadarki 19 yıl süresince cuma selamlığı için Selimiye Camii'ne gittiğini bir ya da iki yerde görürüz. Aynı şekilde 30 gün ramazan ki Osmanlı sultanlarının neler yaptığını biliyoruz özel bir şey yapılmamaktadır bu dönemde. Kendisi hiç sefere de çıkmamıştır 1672'ye kadar. Askeri törenler de göremeyiz; sembolik olarak İstanbul'a gitmektedir. Köprülü Mehmed ve Fazıl Ahmet Paşalar sefere çıkacakken onu sembolik olarak götürürler. Davutpaşa sahrasında kendini gösterir, sonra yola çıkar ve Edirne'de kalır.

1683 çok kritik bir yıldır. IV. Mehmed Viyana hezimetinden sonra 4 yıl daha tahtta kalır. Tahttan indirildiğinde yerine oğlunun geçmesi beklenirken kardeşi tahta geçirilir. Oğlu II. Mustafa 1695'te tahta geçer.

40 yıl saray teşrifatçısı olan Nimeti Ahmed Efendi'nin oğlu Teşrifatülzade Mehmed bin Ahmed'in bu tarihte kaleme alınan Teşrifatname , çok önemli bir kırılma noktasına işaret eder. Teşrifatname yazarının babası da 40 yıl IV. Mehmed teşrifatçılığını yapmıştır. Yazar çok açık belirtir ki, II. Mustafa bundan sonra böyle olacak diyerek saltanat törenlerini değiştirmiştir. II. Mustafa sefere çıkmaya, ordunun başında kendisi bulunmaya niyetlidir. Tahta çıktıktan üç ay sonra ilk sefere, altı ay sonra diğer sefere çıkar, o yıl içinde bir sefer daha gerçekleştirir.

II. Mustafa tahta geçtiğinde babasından tümüyle farklı davranmaya başlar. Kendilerini dışarı atmış, hanedanı sürmüş olan İstanbul'a tepki olarak Edirne'ye yerleşmeye karar verir ve 1703'te kendisinin sonunun getiren de bu kararı olur. II. Mustafa tahta geçtiğinde 31 yaşındadır, Edirne'de doğup büyümüştür ve 1675'e kadar 75 yıl boyunca Osmanlı hanedanında ne bir sünnet düğünü ne bir düğün, hiçbir saltanat töreni yoktur. 1672'deki Lehistan seferinin muazzam bir başarıyla sonuçlandırılması üzerine 1675'te IV. Mehmed iki oğlunu sünnet ettirme ve bir kızını musahibiyle evlendirme cesaretini gösterir. II. Mustafa tüm bunlarla büyümüş, dolayısıyla çok bilinçli olarak İstanbul'a karşı bir tavır almıştır ama başarılı olamaz; 8 yıl sonra, II. Osman gibi alaşağı edilir ve yerine kardeşi geçer.

Edirne ile İstanbul arasında bu mesafe aslında çok eskidir; bir ucunda merkezi devletle bir uzlaşmazlığın yattığı bir süreç, İstanbul'un başkent yapılması sırasında ortaya çıkmış bir sürtüşme söz konusudur. Cemal Kafadar, Sarı Saltuk adlı bir ulvi kişinin ağzından aktardığı sözlerle bu sürtüşmeyi 1450'lere tarihler. Edirne başkent olma durumunu kaybettiği anda, Sarı Saltuk şehre gelir ve dönemin ricalini uyarır: "Rum ülkesini fethetmek isteyen her kim olursa Edirne'de oturmak zorunda. Kim düşmanına karşı, Müslüman olmayana karşı zafer kazanmak isterse Edirne'de oturmak zorunda; çünkü gazilerin ocağı burası. Gaza için Edirne'den daha iyi bir yer olamaz. Bu dünya bir yüzük gibidir, mührü de Rumel'dir, bunun merkezi de Edirne'dir. Rumel'i fethetmek isteyen her kimse bu yüzüğü parmağında taşıyacaktır." Aynı kişi II. Mehmed'i uyarır: "İstanbul rüşvet, zulüm, her türlü ahlaksızlık sonucunda yok olmaya mahkûm bir şehir." der ve eğer gaza fikrinden vazgeçilmezse Edirne için böyle bir tehlike olmadığını söyler. İstanbul'un kuşatılması sırasında II. Mehmed'in rüyasına giren Sarı Saltuk bu kez şehrin anahtarlarını teslim eder, ama gene de uyarır, "Bu anahtarları Edirne'de tut" diye tavsiyede bulunur. Burada efsanede açık olan şey, gazilerle kapıkulları arasındaki çatışmadır. Politik ricaleri açısından çok farklı iki grup vardır ve bunların uzlaşması söz konusu değildir. 15. yüzyıl ortasında iki şehir arasında var olan sürtüşme, 17. yüzyıl sonunda da ortaya çıkar ve bu sürtüşme tanzimata kadar sürdürülebilir. II. Mahmud yeniçerileri 1826'da lağvetmeden önce, onları, dediklerini yapmazlarsa ailesini alıp Edirne'ye gitmekle tehdit eder; ama II. Mahmud bu birbiriyle çatışan güçler arasında tercihini yaptığı için merkezle merkez dışına çekilen enerji arasında bir noktada durup o noktada başarılı olduğunu söyleyebiliriz.

Edirne hep bu rekabetin parçası olarak var olmuştur. İkinci başkentliği sadece Bursa'dan sonra ikinci olması nedeniyle taşıdığı bir sıfattır; İstanbul Osmanlı için hep başkent, payitaht kalmaya devam etmiştir.